

A tulajdonnevek metaforikus kiterjesztésének két módja

Írásomban a tulajdonnevek metaforikus kiterjesztésének két fő típusát, a tulajdonnév valamely konvencionális, tipikus referenséhez és a tulajdonnév típusjelentéséhez kapcsolódó metaforikus használatot mutatom be a Lakoff és Johnson (1980) által kidolgozott sztenderd kognitív metaforaelmélet alapján (l. még Lakoff–Johnson 1992, Kövecses 2005). Ebben a megközelítésben a metafora olyan fogalmi művelet, amelynek során egy fogalmi tartomány, a forrástartomány egy másik fogalmi tartományra, a céltartományra képeződik le. Például a *Dóra és András kapcsolata megfeneklett* metaforikus kifejezésben az UTAZÁS forrástartomány képeződik le a PÁRKAPCSOLAT céltartományra. Lakoff és Johnson hangsúlyozza, hogy a metaforikus leképezésben a forrástartomány mindig egy meghatározott módon strukturálja a céltartományt, annak bizonyos aspektusait kiemelve, míg másokat elfedve. Ebből következően eltérő forrástartományok eltérő módon jeleníthetik meg ugyanazt a céltartományt.

Egy tulajdonnév metaforikus használatakor a metafora forrástartományát a tulajdonnévhez kapcsolódó fogalmi tartomány adja. A jelenség vizsgálata tehát szükségessé teszi a tulajdonnevek általános szemantikai jellemzőinek a rövid bemutatását. A tulajdonnév fő funkciója az, hogy használatakor egy egyedi entitást vagy entitáscsoportot jelöljünk vele ki. Hajdú Mihály megfogalmazásában „tulajdonnév az a nyelvi jel, amelyet alkotója (s ez lehet több személy, grémium is) egy valami (objektum: személy, hely, állat, tárgy, dolog, fogalom stb.) vagy egy összetartozó csoport (emberek, állatok, földrajzi helyek, tárgyak, dolgok, fogalmak stb.) azonosítására hoz létre” (Hajdú 2003: 58). A tulajdonnév által azonosított egyedi entitás vagy entitáscsoport a tulajdonnév referense. A tulajdonnevekre gyakran tekintenek úgy, mint amelyeknek csak referenciája van, szemben a köznevekkel, amelyek szótározható típusjelentéssel rendelkeznek, például az *autó* főnév egyik típusjelentése A magyar nyelv nagyszótára szerint „motorral hajtott, rendszerint négy gumikeréken futó, 2–9 üléses személy- vagy teherszállító közúti jármű”. Ezzel a megközelítéssel szemben több szerző is hangsúlyozza, hogy a köznevekhez hasonlóan a tulajdonnevek is rendelkezhetnek típusjelentéssel (pl. J. Soltész 1979: 26–28¹, Langacker 2008: 316²). Például a *Dóra* név típusjelentése MAGYAR NŐNEMŰ EMBER, a *Bodri* név típusjelentése KUTYA(, AKINEK A GAZDÁJA MAGYAR). Megjegyzendő, hogy nem minden tulajdonnévnek van típusjelentése, sőt, bizonyos névadási technikák szándékosan a típusjelentés felfüggesztésével játszanak (Tolcsvai Nagy 1996). A *Gérard Depardieu* kéttagú tulajdonnév esetében a típusjelentés és a referens a következőképpen adható meg:³

típusjelentés: FRANCIA ANYANYELVŰ HÍMNEMŰ EMBER

referens: Az 1948-ban született francia színész.

¹ J. Soltész Katalin a tulajdonnév jelentésének itt típusjelentésnek nevezett összetevőjét a tulajdonnév információtartalma terminus alatt tárgyalja.

² Langacker a típusleírás (type description) fogalmát máshogyan értelmezi, mint ahogy a jelen cikk a típusjelentést felfogja. Például a *Jack* név típusleírását a „Jack nevű személy” formulával adja meg, amely típusnak csak egy példánya van az adott kontextusban (Langacker 2008: 316–318). Ugyanakkor Langacker is felhívja a figyelmet arra, hogy bizonyos nevek az itt típusjelentésként megadott, általánosabb típusra vonatkozó specifikációkat is tartalmazhatnak: „Many proper names are conventionally employed for particular types of entities (e.g. *Jack* for 'human male', *Jill* for 'human female')” (Langacker 2008: 316).

³ Balázs János (1963) tanulmányában a *Napóleon* tulajdonnév kapcsán emellett érvel, hogy a tulajdonnév jelentésének része az EMBER fogalma, mivel a *Napóleon* név által jelölt világbeli entitás, azaz a tulajdonnév referense besorolható az ember kategóriába. Ez a megközelítés abban tér el az itt alkalmazott felfogástól, hogy az utóbbi alapján a *Napóleon* tulajdonnév jelentésének nem azért része az EMBER fogalom, mert a referense történetesen maga is emberként kategorizálható, hanem azért, mert a tulajdonnév úgy konvencionalizálódott egy adott beszélőközösségben, hogy azt emberre használják.

Természetesen a *Gérard Depardieu* tulajdonnév referense speciális kontextusokban lehetne más is. A példa ugyanakkor jól mutatja, hogy bizonyos tulajdonnevekhez konvencionálisan kapcsolunk hozzá bizonyos entitásokat referensként. Mind a típusjelentés, mind a referens kapcsán különféle enciklopédikus ismeretek hívódhatnak elő. Például a *Gérard Depardieu* tulajdonnév konvencionális referense kapcsán különböző ismereteket mozgósíthatunk a színészre vonatkozóan, és ugyanígy a tulajdonnév típusjelentése kapcsán is előhívhatunk francia férfiakra vonatkozó ismereteket, sztereotipikus elképzeléseket.

A tulajdonnevek metaforikus használatának két nagy típusát különböztethetjük meg. Az első típusba tartoznak azok az esetek, amikor a metaforikus leképezés forrástartományát egy tulajdonnév típusjelentése, illetve a típusjelentés kapcsán mozgósított enciklopédikus tudás adja, a másik típusba pedig azok az esetek, amikor a metaforikus leképezés forrástartományát egy tulajdonnév konvencionális referense kapcsán mozgósított enciklopédikus tudás adja. Jellemzően a tulajdonnevek metaforikus használatának a vizsgálatai csak az utóbbi esetet, a konvencionális referens kapcsán mozgósított ismeretek metaforikus leképezését veszik számításba. Például Wee (2006) a *Jóbarátok* című amerikai sorozat dialógusait vizsgálva több olyan metaforikus leképezést is bemutat, amelyben a forrástartományt egy tulajdonnéven keresztül azonosított ismert amerikai személy adja, a céltartomány pedig a sorozat valamelyik szereplője. Mivel Wee példái erősen kötődnek az amerikai kontextushoz, ezért egy saját konstruált példával mutatom be a jelenséget.

- (1) Férj vitatkozik a feleségével, amikor kiderül, hogy az egész hétvégét a felesége szüleinél kell töltenie:
  - Minden hétvégén azt csinálom, amit te akarsz. Ne legyél már ekkora Napóleon.

A (1) példában a metaforikus leképezés forrástartományát a *Napóleon* tulajdonnév konvencionális referenséhez kapcsolódó enciklopédikus tudás, azaz az a tudásunk, miszerint a *Napóleon* hangsor egy olyan uralkodóra utal, aki diktatórikus módszerekkel, illetve katonai erővel kényszerítette rá az akaratát Európa nagy részére.

Wee (2006) a tanulmányában rámutat arra is, hogy a tulajdonneveknek a (konvencionális referensük kapcsán mozgósított ismeretekre épülő) metaforikus kiterjesztésére sok esetben jellemző egy olyan kultúraspecifikus séma, hogy egy lokális entitásnak mint céltartománynak egy nem lokális entitás a forrástartományát. Erre többek között az alábbi, szingapúri újságokból gyűjtött példákat hozza.

- (2) Singapore's Elvis, Wilson David, acts, sings, and dances in the new production of Action Theatre's musical drama
- (3) Making Singapore Boston of the East

Ezekben az esetekben a nem lokális forrástartományt általában egy, a lokális céltartományhoz képest magasabban értékelt entitás adja. Jegyezzük meg persze, hogy ennek az ellenkezője sem elképzelhetetlen (pl. *Magyarország Európa Etiópiája*). Brdar és Brdar-Szabó (2007) a (3) megnyilatkozásban bemutatott konstrukciót (Det + X_{personal name} + of Y) írja le részletesen, személynevekre szűkítve a vizsgálatot. Megközelítésükben a metafora és a metonímia együttes működését feltételezik, ennek részletesebb bemutatására azonban itt nincs mód. A LOKÁLIS NEM LOKÁLIS metaforikus mintázatba tartoznak Hoffmann István azon példái is, amikor egy nem lokális helynevet egy lokális hely megnevezésére kezdenek el használni metaforikusan (Hoffmann 2007: 130–133). Például *Angyal földnek* nevezik el egy magyar

település munkások által lakott részét, vagy *Abesszíniának* egy, a helyi, lokális viszonyok között távolabb eső helyet.

A tulajdonnevek metaforikus kiterjesztésének másik módja az, amikor a tulajdonnév típusjelentése jelenik meg a metaforikus leképezés forrástartományában. A tipikus állatnevek emberekre való alkalmazása jól példázza ezt az esetet.

(4) Mi van Röfi? Valami nem tetszik?

A (4) konstruált példában a megnyilatkozó a használatba vett tulajdonnév típusjelentését aknázza ki a megnyilatkozásában. A *Röfi* tulajdonnév típusjelentése DISZNÓ, amit a név hangutánzó eredete is motivál. A metaforikus leképezésben bizonyos, a disznókra általában jellemző, enciklopédikusan előhívódó tulajdonságok képeződnek le a céltartományra, vagyis a megszólított személyre. Ez a példa tehát jól mutatja, hogy tulajdonnevek anélkül is részt vehetnek metaforikus leképezésekben, hogy valamilyen egyedi konvencionális referensre utalnának, hiszen a tulajdonnevek jelentős részének a köznevekhez hasonlóan van típusjelentése. Ugyanakkor a tulajdonneveknek ez a fajta metaforikus használata elég ritka. Feltételezésem szerint egy tulajdonnév típusjelentése egy metaforikus leképezésben csak akkor jelenhet meg, ha az szaliens, azaz kellően a figyelem előterében van az adott metaforikus leképezésben. Ezt példázza az alábbi konstruált szituáció.

(5) András így szól Bélához, miután Béla nem akar vele egy húzásra meginni fél üveg vodkát:

– Mit csinálsz Dóra?

Amennyiben Dóra egy András és Béla számára is ismert személy, aki közismerten egyáltalán nem iszik alkoholt, akkor a *Dóra* tulajdonnév egy egyedi, az adott közösségben konvencionális referenséhez kapcsolódó enciklopédikus tudás metaforikus leképezése történik a céltartományra, azaz Bélára, amely metafora minden bizonnyal Béla számára is értelmezhető. Amennyiben viszont András a metaforikus leképezésben pusztán a *Dóra* név típusjelentését akarja kiaknázni, vagyis azt, hogy a *Dóra* hangsor egy női név, és ezáltal szeretné mozgósítani azt a nőekkel kapcsolatos sztereotipikus tudást, miszerint a nők nem isznak meg egy húzásra fél üveg vodkát, akkor egyáltalán nem borítékolható, hogy Béla András szándékainak megfelelően fogja értelmezni a megnyilatkozást. Ennek oka feltételezésem szerint az, hogy az (5) megnyilatkozásban a *Dóra* név típusjelentése nem elég szaliens, azaz nem különül el megfelelően a céltartománytól, a Béla kapcsán mozgósított ismeretektől, hiszen mind a két esetben emberről van szó. Ugyanakkor az (5) példa értelmezési problémája nem jelenti azt, hogy személynevek ne vehetnének részt a típusjelentésükkel metaforikus leképezésekben. Valószínűleg mindenki találkozott már olyan állattartókkal, akik kutyájukat, macskájukat valamilyen prototipikus személynévvel nevezték el (*Géza*, *Lajos* stb.). Az ilyen neveknek mindig humoros hatása van, aminek az oka az, hogy a tulajdonnév SZEMÉLY típusjelentése képeződik le metaforikusan a céltartományra, azaz az adott állatra. A metaforikus leképezés működik, hiszen a forrástartomány a céltartománytól való szemantikai távolsága miatt szaliens a metaforikus leképezésben.

A fent bemutatott, a tulajdonnevek metaforikus kiterjesztésével kapcsolatos gondolatok csupán olyan felvetések, amelyeket részletes kutatások igazolhatnának, illetve pontosíthatnának. Különösen a típusjelentés szalienciájának a metaforikus leképezésben való szerepe igényel részletesebb vizsgálatokat.

Irodalom

- Balázs János 1963. A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 1: 41–52.
- Brdar, Mario – Brdar-Szabó Rita 2007. When Zidane is not simply Zidane, Bill Gates is not just Bill Gates: Some thoughts on the construction of metaphonymic meaning of proper names. In: Gunter Radden – Klaus Michal-Kopcke – Thomas Berg – Peter Siegmund (eds.): *Aspects of Meaning Construction*. Amsterdam: John Benjamins. 125–142.
- Hajdú Mihály 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Hoffmann István 2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- J. Soltész Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex
- Lakoff, George 1992. The contemporary theory of metaphor. In: Ortony, Andrew (ed.): *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press. 202–251.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. A tulajdonnév jelentéséről egy névcsoport kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 120 (3): 319–325.
- Wee, Lionel 2006. Proper names and the theory of metaphor. *Journal of Linguistics* 42 (2): 355–371.

Horváth Péter
Eötvös Loránd Tudományegyetem
horvathpeti99@mail.com